

مسئله نفس و بدن در حکمت صدرایی با نگاهی به نوحاسته گرایی

هادی موسوی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

مسئله نفس و بدن در حکمت صدرایی

با نگاهی به نوحاسته گرایی

هادی موسوی

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: پژوهشگاه علوم و کلام اسلامی
- ویراستار: سیدافشار انصاری
- ویراستار: محمداسماعیل انصاری
- لیتوگرافی، چاپ: محافل: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: بهمن ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۰۰۰
- قیمت: ۳۱۰۰۰ تومان
- عنوان: ۴۴۲؛ مسلسل: ۷۱۶

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و درنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳، ۰۲۵-۳۷۸۳۳۰۰۰، ۰۲۵-۳۷۸۳۳۰۰۱، ۰۲۵-۳۷۸۳۳۰۰۲، ۰۲۵-۳۷۸۳۳۰۰۳
پراکندگی: ۱. قم، میدان شهیدان، تلفن و درنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۳۰۰۰۰
۲. تهران، خیابان انقلاب، رویرو، تلفن و درنگار: ۰۲۱-۶۶۹۵۰۳۶۶
۳. مشهد، خیابان امام، تلفن: ۰۵۱-۳۲۲۰۰۰۰۰

وبسایت: www.pub.isca.ac.ir؛ رایانامه: info@isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir؛ فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajournal.com

سرشناسه:	موسوی، هادی، ۱۳۶۰-
عنوان و نام پدیدآور:	مسئله نفس و بدن در حکمت صدرایی با نگاهی به نوحاسته گرایی / هادی موسوی؛ تهیه پژوهشگاه فلسفه و کلام اسلامی
مشخصات نشر:	قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، بهمن ۱۳۹۶ و فرهنگ اسلامی، ۴۰۰ ص.
مشخصات ظاهری:	شابک: 978-600-195-373-6
وضعیت فهرست نویسی:	فپا
یادداشت:	کتابنامه: ص [۳۸۳] - ۳۹۰ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت:	نمایه
موضوع:	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. - دیدگاه درباره نفس
موضوع:	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ق. - دیدگاه درباره جسم و جان
موضوع:	نفس
موضوع:	جسم و جان
موضوع:	حکمت متعالیه
شماره افزود:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه فلسفه و کلام اسلامی

ردیفی کنگره: BBR ۵۵/۵۷م ۸ ۱۳۹۶

ردیفی دیوبند: ۱۸۹/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۶۷۰۸۷

فهرست

۱۵		خنی
۱۹		مقدمه

بخش اول بنیان ارتباط نفس و بدن در حکمت صدرایی

۲۹		مقدمه
۲۹		روش بررسی مسئله نقد
۳۳		اثبات یا قدرت تبیین
۳۴		آغاز فلسفه در هستی‌شناسی
۳۸		اصالت وجود
۴۲		روش رسیدن به تفکیک موجود به وجود و ماهیت
۴۴		آیا این دو مفهوم در خارج مابازا دارند؟
۴۶		اصالت وجود و حقیقی بودن ماهیات
۵۰		مثالی برای اصل بودن وجود و حقیقی بودن ماهیت
۵۰		تشکیک در مراتب وجود
۵۰		حرکت جوهری اشتدادی
۵۹		جایگاه مفاهیم ماهوی در نظام اصالت وجودی
۶۰		مقولات و واقعیت آغازین فلسفه
۶۱		ملای کشف وجوه اشتراک یا اجناس عالی

بخش دوم: تلقی ملاصدرا از نفس

۶۹	مقدمه
۶۹	نفس متحرک جسمانی
۷۰	اجسام به عنوان موجودات چهاربعدی
۷۳	چند نظریه چهاربعدی گرا
۷۶	نسب دیدگاه ملاصدرا در مورد زمان با نظریات A, B و BA
۷۸	ملاصدرا زمان
۸۷	نظریه بُعد م
۹۰	حضور مراتب مختلف وجود نفس
۹۴	مرتبه اول نفس: نفس جسمانی یا جسمانی
۹۵	شواهد نظریه جسمانی بودن نفس حادث
۱۰۲	مرتبه دوم نفس
۱۰۵	۱. انحاء تجرد نفس
۱۰۷	۲. کیفیت تجرد عقلی نفس
۱۰۷	ترکیب اتحادی ماده و صورت
۱۱۳	ملاک وحدت و کثرت در ذی نفس
۱۱۳	صدق مقولات متعدد بر یک موجود، نشانه کثرت نیست
۱۱۶	گذار از مراتب وجود
۱۲۰	ارتباط با عالم مجردات

بخش سوم: بدن در نگاه ملاصدرا

۱۲۷	مقدمه
۱۲۸	۱. بدن محسوس

نتیجه‌گیری	۱۳۰
۲. بدن اصلی (توری)	۱۳۲
تصویری از بدن اصلی در دیدگاه صدرا (بدن اصلی؛ نفس در ابتدای حدوث)	۱۴۰
روح بخاری، بدن اصلی نیست	۱۴۳
نتیجه‌گیری	۱۴۸
ارتباط بدن محسوس با بدن اصلی و نفس	۱۴۹

بخش چهارم: ترکیب صورت مجرد و ماده

مقدمه	۱۵۳
مقدمه‌ای در روس	۱۵۴
ماده چیست؟	۱۵۹
تفاوت هیولا با عدم	۱۶۳
دو نوع ماده برای نفس انسانی	۱۶۳
ترکیب اتحادی نفس با کدام ماده؟	۱۶۹
نتیجه‌گیری	۱۷۳
ماده جسمانی نفس	۱۷۴
دو دلیل بر ترکیب اتحادی نفس و بدن	۱۸۰
دلیل اول: انصاف نفس به احکام بدن	۱۸۰
خلط احکام واقع و احکام گزاره‌ها؛ عامل اختلاف در تعیین مصداق محمولات	
وجدانی	۱۸۳
دلیل دوم: دردهای بدنی نشانه اتحاد نفس و بدن	۱۸۸

بخش پنجم: ترکیب مجرد و جسمانی در نفس

مقدمه	۱۹۱
-------	-----

۱۹۳	ویژگی‌های متناقض در نفس
۱۹۳	شروط تناقض
۱۹۶	خداشه در وقوع اجتماع تقیضین
۱۹۷	ملاک شناخت موضوع در قضا یا
۱۹۹	رابطه بدن جسمانی با بدن محسوس
۲۰۰	تساوی بدن محسوس
	نکته تمثیلی: بقای عینی با بقای بالشان مراتب قبلی اعم از جسمانی و برزخی در
۲۰۴	نفس محسوس
۲۰۷	شاهد اول
۲۰۸	شاهد دوم
۲۰۹	شاهد سوم

بخش ششم: روح بخاری و مسئله نفس و بدن

۲۱۵	ماهیت روح بخاری
۲۱۸	منشأ پیدایش روح بخاری
۲۱۹	کارکرد روح بخاری
۲۲۱	روح بخاری، رابط میان نفس و بدن
۲۲۱	دو اشکال در وجود روح بخاری
	روح بخاری، واسطه میان مجرد و جسمانی نیست
۲۲۲	اشکال علامه به ملاصدرا
۲۲۹	تقریر اشکال علامه بنا بر احتمال اول
۲۲۹	پاسخ اشکال بنا بر احتمال اول
۲۳۰	پاسخ اشکال بنا بر احتمال دوم

نتیجه گیری ۲۳۱

بخش هفتم: مبانی و نظریه‌های قابل استخراج از حکمت صدرایی برای تبیین نفس (امتداد حکمت صدرایی)

مقدمه ۲۳۷

مقدمه‌ای روش‌شناختی در نظریه تشکیک ۲۳۷

تشکیک ۲۴۱

تشکیک در وجود تبیین کثرات ۲۴۱

راه حل علم طباطبائی: تبیین تشکیک عرضی ۲۴۵

توضیح آقاعلی مدرس ۲۴۷

تشکیک عرضی و طولی: مبانی جودشناختی بعد چهارم و پنجم ۲۴۸

حرکت جوهری و تشکیک عرضی ۲۵۰

سرعت و کندی در حرکت و شدت و ضعف جودی ۲۵۲

تمایز انواع به واسطه شدت و ضعف حرکت جوهری ۲۵۵

دفع یک اشکال در باب نوع‌نداشتن وجود ۲۵۷

جمع‌بندی تبیین تشکیک عرضی با سرعت و کندی حرکت ۲۶۲

عبارت‌های مشیر به حرکت‌های طولی در بعد پنجم ۲۶۵

بقای عین مراتب قبل در حرکات طولی ۲۶۸

بقای عین مراتب جسمانی در نفس مجرد ۲۷۳

جایگاه آگاهی در فلسفه ملاصدرا ۲۷۴

آگاهی (شعور) ۲۷۵

تعریف ادراک از دیدگاه ملاصدرا ۲۷۹

تجرد؛ شرط حضور ۲۸۳

- ۲۸۴..... گسست وجودی در آگاهی فیزیکی
- ۲۸۷..... استدلال بر تجرد آگاهی
- ۲۸۸..... استدلال ملاصدرا بر نبود ادراک و آگاهی در ماده
- ۲۹۱..... استدلالی نو بر تجرد آگاهی

بخش هشتم: پیدایش جسمانی و بقای روحانی نفس

- ۲۹۷..... مسئله
- ۲۹۸..... سه بیان بر نفی جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس
- ۳۰۰..... دلیل اول: اثبات وجوب نفس به طور مطلق
- ۳۰۲..... تحلیل اسباب
- ۳۰۵..... حرکت جوهری انسان و حرکت جوهری کمال‌ساز
- ۳۰۶..... توضیح مقدماتی از هویت ادله
- ۳۰۸..... قلمرو ادله تجرد نفس
- ۳۱۰..... انواع تجرد
- ۳۱۰..... تجرد مثالی
- ۳۱۳..... دلیل تجرد مثالی
- ۳۱۵..... ملاحظاتی بر دلیل اول تجرد برزخی نفس
- ۳۱۶..... ادله دیگری بر تجرد برزخی نفس
- ۳۱۷..... محدوده ادله تجرد برزخی
- ۳۱۸..... تجرد عقلی
- ۳۲۰..... علت تکرار دلیل تجرد عقلی در اسفار
- ۳۲۱..... نقد و بررسی برهان و عامل تکرار آن در اسفار
- ۳۲۲..... تعمیم اشکال محدودسازی به ادله دیگر

۳۲۳	آیا مفاهیم کلی ذهنی ما مجرد عقلی اند؟
۳۲۴	استدلالی به نفع ملاصدرا بر فقدان مفاهیم کلی در اغلب انسان ها
۳۲۵	برخی دیگر از ادله تجرد نفس
۳۲۶	برهان انسان در خلأ
۳۲۷	تفسیر برهان انسان در خلأ
۳۲۸	نقد و بررسی
۳۳۰	نهمی برهان های تجرد نفس در مراحل اولیه حدوث
۳۳۲	بررسی اشکال به دایره جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس
۳۳۲	اشکال اول
۳۳۴	پاسخ
۳۳۶	مناسبات روش تجربی و عقلی در حکمت متعالیه
۳۳۸	اشکال دوم
۳۳۹	پاسخ
۳۴۰	اشکال سوم
۳۴۰	پاسخ
۳۴۱	تعلق و تلازم وجودی
۳۴۱	رابطه وجودی
۳۴۲	قطع رابطه (مفارقت وجودی)
۳۴۲	جمع بندی
	بخش نهم: آیا می توان نفس جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء را
	جوهری «نوخاسته» دانست؟
۳۴۷	مقدمه
۳۴۹	موقعیت نوخاستگی نسبت به نظریه های بدیل

- ۳۵۰..... حیات‌گرایی و دوگانه‌انگاری
- ۳۵۰..... دیدگاه مکانیستی در تقابل با دوگانه‌انگاری و حیات‌گرایی
- ۳۵۲..... نوحاسته‌گرایی؛ راهی میان حیات‌گرایی و دیدگاه مکانیستی
- ۳۵۴..... نوحاستگی معرفت‌شناختی و نوحاستگی وجودشناختی
- ۳۵۶..... مشخصات ویژگی نوحاسته
- ۳۵۶..... الف) نیست بودن
- ۳۵۶..... ب) باغ بودن
- ۳۵۷..... ج) آوازهای بی‌بدیع
- ۳۵۸..... د) پیش‌بینی پذیر
- ۳۵۹..... ه) تبیین‌ناپذیری
- ۳۵۹..... و) تحویل‌ناپذیری
- ۳۵۹..... ز) وابستگی به سطح پایه (و) (سورپروین شدن از دوگانه‌انگاری)
- ۳۶۰..... ایده تکامل در نوحاسته‌گرایی
- ۳۶۲..... نوحاستگی در برابر حدوث جسمانی و بقای روحانی نفس
- ۳۶۵..... کیفیت نوحاسته و جوهر نوحاسته؛ زمینه‌ساز تجرد نفس
- ۳۶۸..... وابستگی به سطح پایه یا وابستگی به گونه‌های مزاج
- ۳۷۰..... نفس انسان و وابستگی به سطح پایه
- ۳۷۲..... تعریف مزاج
- ۳۷۶..... تکثر در نفوس با تکثر در مزاج‌ها [سطح پایه]
- ۳۷۶..... ابتنا [سورپروین شدن] نفس حادث بر سطح پایه
- ۳۸۰..... معکوس شدن ابتنای نفس حادث بر سطح پایه
- ۳۸۱..... تکامل طولی نفس و تکامل عرضی سیستم سطح پایه
- ۳۸۲..... شباهت نوحاسته‌گرایی و دوگانه‌انگاری

کتابنامه ۳۸۳

نمایه‌ها

موضوعی ۳۹۱

اعلام و مشاهیر ۳۹۸

کتاب‌ها ۳۹۹

www.Ketab.ir

سخنی با خواننده

پژوهش‌ده فلسفه و کلام اسلامی مهم‌ترین فعالیت‌های پژوهشی خود را بر کلان‌طرح‌ها متمرکز کرده است و هدف از این کار، پربارتر کردن میراث فکری - فرهنگی موجود به‌تارگشایی و طرح مباحث جدید و کشف قلمروهای طی نشده، تعریف و تبیین دست و حاکم و در عین حال روزآمد مباحث، نظریه‌پردازی و پیشبرد علم، ایجاد مرجع فرهنگی در زمینه‌های مطرح شده و کشف و پویاسازی استعدادهای پنهان است. در این راستا، این پژوهشکده در جهت غنی‌تر ساختن مباحث، زمینه‌سازی پژوهش‌های تطبیقی و آشناساختن مخاطبان با گستره مباحث، ترجمه آثار مهم در زمینه کلان‌طرح‌ها و برگزاری نشست‌های علمی را نیز در دستور کار خود قرار داده است.

به دلیل اهمیت مباحث انسان‌شناسی و نفس‌شناسی از دیدگاه اسلامی، بحث بر ادیان، به‌ویژه ادیان ابراهیمی و نیز تأثیرگذار بودن مباحث نفس‌شناسی فلسفی بر دیگر بحث‌ها و نیز با توجه به پیامدهای الاهیاتی آن، پژوهشکده فلسفه و کلام بر آن شد مطالعاتی در حوزه فلسفه نفس آغاز کند تا اولاً سنت علم‌النفس متفکران مسلمان را که از ابعاد مغفول‌مانده تفکر اسلامی است، معرفی کند؛ ثانیاً با طرح مباحث جدید در فلسفه نفس غربی و عرضه مسائل جدید بر

علم‌النفس اسلامی، ابعاد ناشناخته آن را آشکار سازد و نظریه‌پردازی در این حوزه را امکان‌پذیر گرداند. برای این منظور، کلان‌طرح «رابطه نفس و بدن» در سال ۱۳۸۵ در دستور کار این پژوهشکده قرار گرفت که تاکنون آثار زیر در این زمینه تقدیم علاقه‌مندان شده است:

الف) مجموعه مقالات همایش بین‌المللی «آموزه‌های دینی و مسئله نفس و بدن» - هفت جلد با عنوان‌های فرعی:

۱. نفس و بدن در متون دینی؛
 ۲. نفس و بدن در فلسفه مشاء و حکمت متعالیه (۱)؛
 ۳. نفس و بدن در فلسفه مشاء و حکمت متعالیه (۲)؛
 ۴. نفس و بدن در الهیات - لیبیقی؛
 ۵. نفس و بدن و مسئله معاد؛
 ۶. نفس و بدن؛ پیش و پس از مرگ؛
 ۷. نفس و بدن در اخلاق و انسان‌شناسی.
- ب) نظریه‌های مطرح در فلسفه ذهن:
۸. نظریه‌های دوگانه‌انگاری و رفتارگرایی در فلسفه ذهن؛
 ۹. نظریه کارکردگرایی در فلسفه ذهن؛
 ۱۰. نظریه این‌همانی در فلسفه ذهن؛
 ۱۱. نظریه حذف‌گرایی در فلسفه ذهن؛
 ۱۲. نوحاسته‌گرایی و آگاهی؛
 ۱۳. نظریه‌های مادی‌انگارانه ذهن.
- ج) مجموعه آثاری درباره نفس‌شناسی و فلسفه ذهن:
۱۴. اسلام و مسئله نفس و بدن؛

۱۵. مسیحیت و مسئله ذهن و بدن؛

۱۶. درآمدی به فلسفه ذهن؛

۱۷. کتاب‌شناسی توصیفی فلسفه نفس؛

(د) آثار زیر نیز در دست انتشار است که به‌زودی تقدیم علاقه‌مندان خواهد شد:

۱۸. مسئله کیفیات ذهنی و مقایسه آن با آرای فیلسوفان مسلمان؛

۱۹. قوای نفس و ماجولاریتی ذهن؛

۲۰. مسئله آگاهی در فلسفه ذهن.

کتاب مسئله نفس و بدن در حکمت صدرایی با نگاهی به نواخته‌گرایی یکی دیگر از این پژوهش‌هاست که در گروه فلسفه و به قلم پژوهشگر ارجمند جناب آقای دکتر هادی موسوی به نگارش درآمده است. در این پژوهش، نخست پس از بررسی بنیان‌های هستی‌شناختی و بیان برخی نکته‌های روش‌شناختی در حکمت متعالیه و با ارائه تعریفی از نفس و بدن، تلقی صدرای از مسئله نفس و بدن روشن می‌شود. در این مباحث، توجه به حضور زمان در تبیین مراتب نفس و نیز دقت در تفاوت میان «جسم بودن» و «جسمانی بودن» نفس در لحظه حدوث و نیز دقت در تفاوت میان «بدن محسوس» و «بدن اصلی یا نوری» در تعریف بدن، نکات ارزنده‌ای است که نویسنده محترم به‌دقت به آن‌ها توجه داشته‌اند. در ادامه و با نظر داشت مباحث پیش‌گفته، رابطه میان نفس و بدن تبیین می‌گردد و نشان داده می‌شود که صورت مجرد با ماده هیچ‌گونه ترکیبی ندارد، بلکه نفس با صورت جسمانی بدن اتحاد وجودی دارد. آن‌گاه مسائلی مانند «روح بخاری و رابطه آن با مسئله نفس و بدن»، «فرایند شکل‌گیری نظریه جسمانیة الحدوث و روحانیة البقا بودن نفس» مطرح و تبیین

می‌گردد و در پایان، مطالعه‌ای مقایسه‌ای میان نظریه جسمانیة الحدوث و روحانیة البقا بودن نفس با نظریه نوحاسته‌گرایی در فلسفه ذهن صورت گرفته است که در نوع خود مطالبی نو و شایسته توجه است.

در پایان از تلاش نویسنده گرامی، ناظر طرح جناب استاد عبدالرسول عبودیت، ارزیابان محترم جناب آقای دکتر مهدی ذاکری و آقای یاسر پودا، مدیران محترم گروه فلسفه، جناب آقای دکتر محمد سوری، که شناسایی گروه آقای ذوالفقار ناصری، نیز نشر پژوهشگاه که آماده‌سازی فنی و فرایند انتشار را بر عهده داشتند قدردانی می‌شود.

ابراهیم علی‌پور

مدیر پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی

مقدمه

شاید بیازی نباشد در باب اهمیت مسئله نفس و بدن سخنی گفته شود؛ اما اسلوبی بـ ملاصدرا برای تبیین این مسئله در پیش گرفته است، بسی جای تأمل دارد. او در این کتاب مشکلات دوگانه‌انگاران را پشت سر گذاشت، توانست نوعی وحدت‌انگاری با حفظ تر امان جسمانیت و تجرد نفس تقریر کند. در نظام فلسفی ملاصدرا در عین حاکم بودن انگاره وحدت میان نفس و بدن، هم مسئله نفس و بدن شکل را بر سر می‌گیرد، هم جسمانی‌بودن و هم غیرمادی‌بودن مراتب نفس حفظ می‌شود. مشکلی که عموماً در گزارش نظریه ملاصدرا وجود دارد، برخاسته از عدم ارتباط میان مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی نظام فلسفی او با نظریه علم‌النفسی او است. به نظر می‌رسد که در فلسفه‌های نظام‌مند، امکان تقریر نظریه‌ای فلسفی در ارج از چارچوب‌های نظام فلسفی وجود ندارد. نظریه باید در نظام فلسفی قرار گیرد تا هم استقرار فلسفی یابد و هم توانایی تبیینی داشته باشد. نظر داشت هم به نکته کار را اندکی سخت می‌کند که در کنار تلاش برای تبیین مسئله نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا باید اولاً از مبانی آن نیز تبیینی قابل پذیرش ارائه شود؛ ثانیاً نحوه دخالت هر یک از این مبانی در شکل‌گیری نظریه توضیح داده شود. این نوشتار در نظر ندارد تمامی مباحث علم‌النفس ملاصدرا را پوشش دهد،

بلکه اهتمام آن صرفاً در راستای ارائه تقریری از «مسئله نفس و بدن و نحوه رابطه آن دو با یکدیگر» است؛ مسئله‌ای که از نحوه رابطه هویتی مادی، زمانی و مکانی با هویتی مجرد فرازمانی و فرامکانی صحبت می‌کند؛ از این رو اگر به دیگر مسائل فلسفی پرداخته شود، صرفاً از جهت ارتباط آنها با مسئله نفس و بدن است. طبیعی است که با توجه به همین رویکرد، این نوشتار به بسیاری از مسائل فلسفی ملاصدرا که مستقیماً دخالتي در تبیین مسئله نفس و بدن نداشت، نباشند، نخواهد پرداخت و صرفاً به عنوان اصلی مورد پذیرش از آنها یاد می‌رود. اگرچه کوتاهی از آنها پسنده خواهد شد؛ از طرفی دیگر تلاش بر این است به بحث که در دیگر نوشته‌ها کمتر دیده می‌شود، پرداخته یا آن مباحث با نگاهی، پرداخته شوند. طبیعی است با این رویکرد، روند مباحث این کتاب با نوشته‌ها، که در این زمینه منتشر شده‌اند، متفاوت خواهد بود؛ به همین جهت اگر برخی مباحث در این کتاب مطرح نشده باشد، تنها به منابع معتبری که به آنها پرداخته‌اند، اشاره می‌شود و از یافته‌های آنها استفاده خواهد شد. به هر ترتیب تلاش عمده نگارنده در این کتاب بر این بوده است که مباحث به ساده‌ترین شکل و مقبول‌ترین وجه ارائه شود.

از آنجاکه مباحث نفس و بدن در حکمت متعالیه به وفور در نوشته‌های فلسفی موجود است، به‌ویژه با توجه به آثاری که از استادان فلسفه در همایش «آموزه‌های دینی و مسئله نفس و بدن»^۱ ارائه شد، به نظر می‌رسد طرح این

۱. این همایش بین‌المللی را پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در اسفندماه سال ۱۳۸۹ در شهر قم برگزار کرد. در این همایش تلاش شد از ظرفیت‌های علمی داخل و خارج از کشور برای تبیین مسئله نفس و بدن و ارتباط آن با آموزه‌های دینی استفاده شود. علاوه بر مجمع عمومی که به مقالات محققان و استادان حوزه فلسفه در زمینه مسئله نفس و بدن اختصاص داشت، بخشی از

درآمدگونه جایگاهی نداشته باشد یا شاید برای نگارنده جذاب نباشد؛ به همین دلیل رویکرد این کتاب تحلیل‌های نو درباره مباحث ذیل است: ۱. آن دسته مسائلی که در نگاشته‌های مربوط به نفس و بدن کمتر به آنها پرداخته شده است؛ ۲. برخی مسائل مرتبط که مطرح نبوده‌اند؛ ۳. به عنوان مسئله مطرح رده‌اند، اما پاسخ روشنی به آنها داده نشده است. به همین جهت شاید برخی مسائل و مباحث مطرح شده در این کتاب، بدین شکل در آثار ملاصدرا و شارحان وی ساهده نشود.^۱

به نظر من، بیش از طرح مسئله اصلی نفس و بدن، یعنی ارتباط مجرد و مادی با هم، باید مورد بررسی روشن شوند یا حتی باید مسائل جدیدی در فضای حکمت متعالیه مطرح شده، پاسخ آنها نیز داده شود تا بتوانیم اولاً مسئله نفس و بدن را مطرح کنیم؛ ثانیاً پاسخ مناسب ملا صدرا را تبیین نماییم. روش این کتاب بر تحلیل محتوای گواز برای ملاصدرا بسیار متکی است. طبیعی است اگر فیلسوفی نظریه‌ای را بپذیرد، از پذیرش لوازم منطقی آن نیز

→

همایش ویژه نظریات استادان و فیلسوفان برجسته داخلی و خارجی بود. از استادان و فیلسوفان داخلی که مقالاتی از آنها در این همایش به چاپ رسید، می‌توان به علی‌اکبر عروجی، غلامرضا فیاضی، سیدحسن مصطفوی، سیدیحیی پشیری، یزدان پناه و... مصاحبه با استادان مانند محمدحسین حشمت‌پور، غلامحسین ابراهیمی دینانی، سیدرضی شیرازی و مصطفی ملکیان اشاره کرد. اما از شرکت‌کنندگان خارجی می‌توان از محققانی چون لین رادر بیکر، اده روتگالدیر، ادوارد ویرنگا، مایکل سیگرست، گرث شیوز، یاری کاوکوا، رابرت اوسسی بنسو، مارتین لمبکه و چارلز نایور نام برد.

۱. برای نمونه در مباحث آتی در ذیل مسئله «جسم یا جسمانی بودن نفس در ابتدای حدوث» تأثیرات این بحث را بر تبیین مسئله نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا که به تازگی آشکار شده، نشان خواهیم داد.

گریزی ندارد؛ از این رو مباحث تحلیلی، جایگاه مهمی در این نوشتار دارد؛ چراکه ملاصدرا از متفکران بزرگی اثر پذیرفته است؛ از عرفا که با کشف و شهود سروکار داشته‌اند؛ از ابن‌سینا با دقت فلسفی‌اش؛ از شیخ اشراق و نیز از استادش میرداماد با آن موشکافی‌ها و دقت‌های مفهومی دقیقش در کتاب القیسات. با این وصف تنها روشی که ملاصدرا به عنوان راه درست رسیدن به نظر فلسفی و فلسفه از آن کمک می‌گیرد، برهان است. نظریات او نه بر شهردخالی از عارفی اتکا دارد و نه بر امر غیربرهانی دیگری. اگر او در برخی آثارش مقلبی را به آیه یا روایتی مبتنی کرده، در کتب دیگر آن را از طریق برهان اثبات کرده است. البته به نظر نمی‌رسد کسی در تأثیرپذیری ملاصدرا از استاد خود، میرداماد، شک داشته باشد. دقت‌ها و موشکافی مفهومی که او از استاد خود، میرداماد، به ارث برده و در مباحث خود به‌خوبی از آن استفاده کرده، قابل انکار نیست.

در بخش اول این کتاب به بنیان‌های هستی‌شناختی و برخی نکات روش‌شناختی در مسئله نفس و بدن اشاره می‌شود. در بخش دوم به بررسی تلقی ملاصدرا از نفس پرداخته شده است. در این بخش به جهت حضور عنصر زمان در نفس، آن را موجودی چهاربعدی و به جهت اکتسابی درجه‌اتب کمالی وجود در راستای غیرزمانی، بعد پنجم را در نفس تصویر کردیم. تفاوت مهمی که در این بخش میان «جسم‌بودن» و «جسمانی‌بودن» نفس در لحظه حدوث نهاده شده، استلزامات فراوانی دارد که در تقریر مسائل علم‌النفس بسیار اثرگذار است. این تأثیرات در جای جای این کتاب مشهود است.

پرداختن به مجرد نفس که در عین حال مراتب جسمانی را نیز با خود دارد، از دیگر مسائل مهم این بخش است.

در بخش سوم، به مسئله مهم «بدن» از نگاه ملاصدرا پرداخته شده است. در این بخش تلاش شده است تقریری جامع از عبارات به ظاهر ناسازگار مصداق در مورد بدن ارائه شود. در این راستا با جمع آوری عبارت ملاصدرا در مورد «بدن» دو «بدن محسوس» و «بدن اصلی» (بدن نوری) برای انسان تصویر سازی شده است. در مرحله نخست این استنتاج، تلاش شده است صرفاً با توجه به معنای «ملاصدرا» و بدون ارائه هیچ گونه تحلیلی، وجود این دو نوع بدن را برای انسان ثابت بدانیم و در مرحله بعد، تحلیلی برای پیشبرد طرح مذکور در حاکم مسائل علم النفس ارائه شده است. بدنی که به نظر ملاصدرا با بخش مجرد نفس اتحاد وجودی دارد، «بدن اصلی» است که غیر از «بدن محسوس عنصری» و روح بخاری است. این تفکیک می تواند پشتیبان توانمندی برای تبیین مسئله نفس و بدن و برخی مشکلات نظریه نفس شناسی ملاصدرا باشد.

در بخش چهارم وارد مسئله نفس و بدن شده، تلقی مصداق از ترکیب میان نفس و بدن را تبیین کرده ایم. در این بخش توضیح داده ایم که صورت مجرد با ماده هیچ گونه ترکیبی ندارد، بلکه نفس با صورت «جسمانی» بدن که غیر از جسم است - اتحاد وجودی دارد.

در بخش پنجم نحوه خاص طرح مسئله نفس و بدن در نظریه ملاصدرا تقریر شده است. مسئله نفس و بدن در این راستا به ترکیب مرتبه جسمانی و مرتبه مجرد نفس در ضمن وجود واحد بازگشت می کند. در این بخش با استفاده از امکاناتی که نظریه تشکیک در وجود، برای تمایز موضوعات

متناقض در گزاره‌ها در اختیار ما می‌گذارد، این مسئله بررسی شده است. یکی از نکات مهم مباحث پایانی این بخش، ارائه دو تقریر بسیار متفاوت از حضور مراتب جسمانی در ضمن نفس مجرد است. طبق یک تقریر، عین مراتب جسمانی در نفس مجرد وجود دارد و طبق تقریر دیگر، مراتب جسمانی عیناً در نفس مجرد حضور ندارند، بلکه به نحو تشان و شمول مرتبه بالاتر نسبت به مراتب پایین‌تر در نفس وجود دارند.

در بخش پیشین به مسئله مهم روح بخاری پرداخته شده است. حاصل این مباحث آن است که روح بخاری بر فرض تحقق، رابط میان مرتبه جسمانی نفس (بدن اصلی) و بدن نفس است؛ بنابراین روح بخاری رابط میان دو امر، در عالم فیزیکی است نه رابط میان مجرد و جسمانی. در این بخش، تقریر خاصی از اشکال معروف علامه طباطبائی^{۱۳} در مورد رابط‌بودن روح بخاری میان نفس و بدن ارائه شده که مبتنی بر مباحث بخش‌های قبلی است. با توجه به شواهد موجود و جایگاه تعیین‌شده برای روح بخاری، به عنوان رابط میان جسم و جسمانی نه رابط میان مجرد و جسم، به بررسی این اشکال علامه نمی‌تواند ایرادی جدی به نظریه ملاصدرا محسوب شود.

اما در بخش هفتم، پیش از آنکه نظریات ملاصدرا تبیین داده شوند، تلاش شده است مبانی وجودشناختی دیگری مثل تشکیک طولی و عرضی سپس حرکت جوهری طولی و عرضی از مبانی فلسفی ملاصدرا استخراج شود تا زمینه‌های تقریر نظریه نفس از دیدگاه ملاصدرا گسترده‌تر شوند. حرکت جوهری طولی، حرکتی کمال‌ساز و حرکت جوهری عرضی، حرکتی زمان‌ساز است. هر دوی این حرکات جوهری در نفس وجود دارد، اگرچه حرکت جوهری ضروری برای موجودات مادی، صرفاً حرکت جوهری عرضی یا

زمان ساز است. در این بخش از این اصول کمک گرفته شده و بحث پایانی بخش چهارم در مورد حضور عین مراتب جسمانی در نفس مجرد، بیشتر بررسی شده است. مسئله «آگاهی» نیز از جمله مسائل مهم این بخش است که تلاش شده است هم ماهیت آگاهی نزد ملاصدرا و هم تجرد آن بررسی شود.

در بخش هشتم تقریری درون نظریه‌ای از نظریه جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء ارائه شده است. این بخش در پی آن است نشان دهد چرا به غم اثرات ملاصدرا و قایلان به حدوث روحانی و بقای روحانی نفس، مثل ابن سینا، شیخ اشراق و باقی دوگانه‌انگاران در ادله تجرد نفس، ملاصدرا نفس را حادث جسمانی می‌داند. در این بخش پیش از آنکه به تقریر ادله پرداخته شود، فرایند شکل‌گیری نظریه حدوث جسمانی و بقای روحانی نفس توضیح داده شده است. در مباحث پایانی این بخش به برخی اشکالات اساسی در مورد وحدت نفس و وحدت حرکت جوهری در نفس اشاره و تلاش شده است طبق اصول معرفت‌شناختی و روش‌شناختی حکمت متعالیه پاسخ مناسبی برای آنها ارائه شود.

در بخش پایانی کتاب، مطالعه‌ای تطبیقی میان نظریه جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن نفس با نظریه نوحاسته‌گرایی در فلسفه ذهن صورت گرفته است. در این بخش نشان داده شده است شباهت‌هایی میان این دو نظریه مشاهده می‌شود؛ اما نوحاسته‌گرایی پیش از آنکه به نظریه وحدت‌انگار ملاصدرا نزدیک باشد، می‌تواند تقریری تازه از نظریات دوگانه‌انگار را پشتیبانی کند. با این حال نمی‌توان از دقت‌های تحلیلی این دست نظریات برای توضیح نظریه ملاصدرا چشم‌پوشی کرد.

در پایان لازم می‌دانم از جناب حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر آل بویه،

مدیر پیشین پژوهشکده فلسفه و کلام اسلامی و دکتر ابراهیم علی‌پور، مدیر فعلی این پژوهشکده و نیز آقای دکتر محمد سوری، مدیر گروه فلسفه به جهت فراهم‌سازی زمینه‌های پژوهشی کلان‌پروژه نفس و بدن تشکر نمایم؛ همچنین از آقای ذوالفقار ناصری به جهت زحمات اجرایی کار تشکر می‌کنم. از آقای یاسر پور اسماعیل که الطاف بی‌شائبه‌ای در پیشبرد علمی و عملی این تحقیق داشتند و نیز جناب استاد عبدالرسول عبودیت که نظارت طرح را بر عهده داشتند به جهت نکته‌سنجی‌های دقیق و راهنمایی‌های ارزنده‌شان تشکر می‌کنم و نهایتاً از دکتر سیدحمیدرضا حسینی، دوست و همکار گرامی و مدیر گروه فلسفه و کلام اسلامی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که در بازخوانی کتاب، نکات ارزشمند را یادآور شدند، خدردانی می‌کنم. از خداوند متعال خواستارم به تمامی این عزیزان همه‌الستاق و دوستانی که به نحوی در نگارش این کتاب شریک بودند، عافیت و سعادت هر دو جهان عنایت فرماید.

هادی موسوی